

درگاه‌های آموزش عالی بین‌المللی و آینده توسعه منطقه‌ای در ایران

محمد حسینی مقدم*

چکیده

در جهان امروز، تلاش کشورهای درحال توسعه برای قرار گرفتن در مدارهای جهانی قدرت و ثروت، توجه آینده‌اندیشان را به خود معطوف کرده و بحث ظهور قدرت‌های جدید به‌عنوان یکی از موضوعات نوپدید^۱ مطرح است. تحول در جایگاه کشورهای صاحب آموزش عالی جهانی، از جمله تغییرات و مسائل نوظهور در عرصه سیاست پژوهی و سیاست‌گذاری آموزش عالی است. قرار گرفتن نام کشورهای شرق آسیا، خاورمیانه، و شرق اروپا در کنار نام کشورهای پیشتاز در جذب دانشجوی خارجی، از مصداق‌های این تحول است که در این مقاله درباره آن توضیح داده شده است.

در این مقاله تلاش شده است تجربه کشورهای متفاوت در فرایند تبدیل شدن به درگاه‌های منطقه‌ای آموزش عالی بررسی شود. پرسش اصلی مقاله: «درگاه‌های آموزش عالی بین‌المللی چگونه به شکل‌دهی آینده مطلوب در توسعه منطقه‌ای کمک می‌کنند؟». روش‌های اصلی به‌کاررفته در این مقاله عبارتند از: روش‌های پویا محیطی، تحلیل ثانویه و خودمردم‌نگاری. فرضیه اصلی مقاله حاضر این است که توسعه منطقه‌ای، مستلزم داشتن قدرت و سرمایه لازم است و تبدیل شدن مناطق جغرافیایی به درگاه آموزش عالی بین‌المللی، زیرساخت مناسبی را برای تربیت، شناسایی، و جذب سرمایه‌های انسانی و اجتماعی و به‌تبع آن، سرمایه‌های مادی فراهم می‌کند.

واژه‌های کلیدی: آینده‌نگری، بین‌المللی‌شدن آموزش عالی، درگاه آموزش عالی بین‌المللی، دانشجوی بین‌المللی، توسعه منطقه‌ای

* استادیار گروه مطالعات آینده‌نگر، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی Moghadam@iscs.ac.ir

1. Emerging Issues

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۳۰

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۸/۱۹

فصلنامه راهبرد، سال بیست‌وهشتم، شماره نودوسه، زمستان ۱۳۹۸، صص ۵۸-۳۳

مقدمه

در جهان امروز، آموزش به یکی از اصلی‌ترین نیروهای مولد سرمایه‌های اجتماعی و اقتصادی تبدیل شده است و به همین دلیل، به‌لحاظ مادی و معنوی، نقش تعیین‌کننده‌ای در دستیابی به اهداف کشورهای توسعه‌خواه دارد. در چنین کشورهایی، انتقال دانش و مهارت به افراد و تربیت آن‌ها برای اداره امور جامعه، گامی ضروری برای تحقق وضعیت بهینه در زمان حال و دستیابی به آینده مطلوب است.

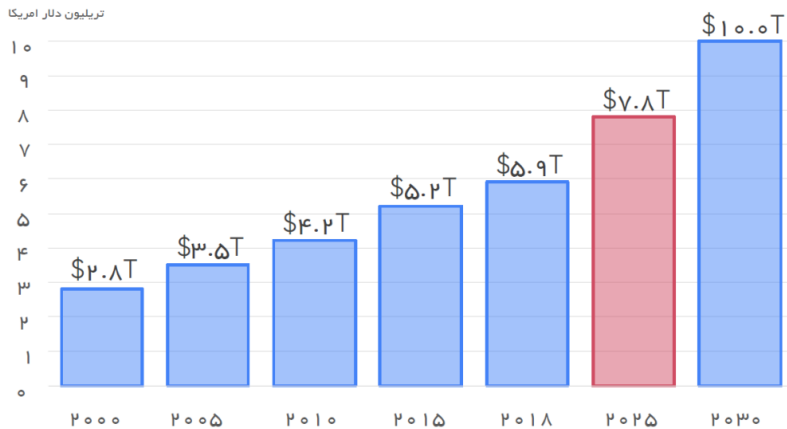
اهمیت تربیت نیروی انسانی موردنیاز برای دستیابی به پیشرفت و توسعه، به یک اصل جهان‌شمول توسعه تبدیل شده است. سازمان‌های بین‌المللی دولتی (مانند سازمان ملل متحد^۱)، و غیردولتی (مانند مجمع جهانی اقتصاد^۲) در گزارش‌های مربوط به سرمایه انسانی موردنیاز برای دستیابی به اهداف توسعه هزاره^۳، بر لزوم آموزش در راستای ایجاد ظرفیت‌های لازم برای پیشرفت تأکید کرده‌اند؛ برای مثال، مجمع جهانی اقتصاد به‌طور منظم «گزارش شاخص جهانی سرمایه انسانی^۴» را به‌منظور دیده‌بانی و رصد وضعیت این موضوع در جهان، منتشر و کشورهای جهان را رتبه‌بندی می‌کند (WEF, 2017: 3).

همچنین، توجه به این حوزه به‌لحاظ اقتصادی نیز اهمیت فراوانی دارد. براساس بررسی‌های بین‌المللی، مجموع هزینه‌های صرف‌شده در حوزه آموزش در سطح جهان از مبلغ ۲/۸ تریلیون دلار در سال ۲۰۰۰ به مبلغ ۵/۹ تریلیون دلار در سال

-
1. United Nation Organization
 2. World Economic Forum
 3. Millennium Development Goals
 4. The Global Human Capital Index

۲۰۱۸ افزایش یافته است. برآورد میزان سرمایه‌گذاری در بخش آموزش از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۳۰ در نمودار ۱ مشخص شده است. این بررسی نشان‌دهنده اهمیت بخش آموزش به‌لحاظ اقتصادی است؛ به‌گونه‌ای که حدود شش هزار میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ در این حوزه هزینه و سرمایه‌گذاری شده و برآورد شده است که این مبلغ در سال ۲۰۳۰ به ده هزار میلیارد دلار افزایش پیدا کند (Holon IQ, 2019).

نمودار ۱. برآورد میزان سرمایه‌گذاری در بخش آموزش از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۳۰

این مبلغ ناظر بر هزینه‌هایی است که در تمام سطوح آموزشی (پیش‌دبستانی، دبستان، متوسطه، آموزش عالی، آموزش بنگاهی^۱، و آموزش مادام‌العمر^۲) انجام می‌شود. برآورد شده است، سهم آموزش عالی جهان در سال ۲۰۳۰ معادل ۲۵ درصد از این هزینه‌ها و حدود ۱۵۰۰ میلیارد دلار باشد (HolonIQ, 2019)؛ بنابراین، به‌لحاظ مادی، آموزش عالی یکی از بخش‌های جذاب اقتصاد جهانی را تشکیل می‌دهد. جذابیت این موضوع به این سبب است که سرمایه‌گذاری در این بخش، به‌شدت کم‌خطر^۳ و ارزش افزوده آن، بسیار چشمگیر و فراگیر است.

بخش مهمی از تلاش جهانی برای بین‌المللی‌سازی آموزش عالی، ناظر بر این است که کشورهای مختلف تلاش می‌کنند از این فرصت بین‌المللی برای دستیابی

1. Corporate Education
2. Lifelong Education
3. Low Risk

به منافع خود بهره‌برداری کنند. در فضای جهانی شده کنونی، شاهد ظهور کشورها و بازیگران جدیدی در این عرصه هستیم که در ادامه با بیان مصداق‌هایی، مطرح و بررسی شده‌اند. ویژگی مشترک این کشورهای نوظهور در عرصه ارائه خدمات آموزش عالی بین‌المللی، تلاش آن‌ها برای دستیابی به توسعه منطقه‌ای و ایجاد زیرساخت‌های لازم به منظور جذب دانشجویان و پژوهشگران بین‌المللی، و در نتیجه، درآمدزایی، ایجاد اشتغال، نوآوری، و توسعه منطقه‌ای است. بر این اساس، در این مقاله تلاش شده است به این پرسش پاسخ داده شود که «آموزش عالی بین‌المللی چه تأثیری بر آینده توسعه منطقه‌ای دارد؟» و «با توجه به تجربه‌های کشورها و مناطق منتخب، چه آموزه‌هایی به منظور بهره‌مندی از این حوزه برای دستیابی به توسعه منطقه‌ای در ایران قابل ارائه است؟»

۱. توسعه منطقه‌ای و آموزش عالی

نظام برنامه‌ریزی منطقه‌ای از دوران پهلوی اول مطرح شده و تاکنون نیز موضوع توسعه منطقه‌ای در ایران به شکل‌های مختلفی مورد توجه بوده (سیف‌الدینی و پناهنده‌خواه، ۱۳۸۹: ۸۵) و به همین دلیل، رویکردها، برداشت‌ها، و طراحی‌های متنوع و گاهی متضادی در ترسیم چشم‌انداز، شناسایی مزیت‌های نسبی و رقابتی، و تعیین فرایند تحقق سیاست‌ها و راهبردهای توسعه منطقه‌ای شکل گرفته است. ویژگی مشترک بسیاری از این رویکردها، موضوع سیاست‌گذاری و خط‌مشی‌گذاری از بالا به پایین، توجه کمتر به ظرفیت‌های محلی و اقتضائات بومی، و وابستگی به درآمدهای دولتی و حاصل از فروش نفت است (سیف‌الدینی و پناهنده‌خواه، ۱۳۸۹: ۹۳-۸۹). در منطقه‌ای که به دلیل حاصل‌خیز بودن خاک آن باید قطب کشاورزی باشد، شاهد صنعتی شدن، و در منطقه‌ای که با بحران بی‌آبی دست‌به‌گریبان است، شاهد گسترش برنامه‌های صنعتی آب‌بر هستیم.

در ادامه تلاش شده است با بهره‌گیری از ظرفیت‌های دانشی و فنی حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای آینده‌نگری، چگونگی بهره‌مندی از مزیت‌های محلی و منطقه‌ای به شیوه‌ای مبتنی بر مشارکت‌پذیری— برای دستیابی به «درگاه بین‌المللی

آموزش عالی^۱ بررسی شود؛ بنابراین، در گام نخست، پس از بررسی مفهوم توسعه منطقه‌ای، موضوع شکل‌گیری درگاه‌های منطقه‌ای آموزش عالی در عرصه جهانی به کمک روش پویش محیطی^۲ مطرح شده است. در گام بعدی، داده‌های پژوهش، براساس تحلیل ثانویه مطالعات انجام‌شده و نیز با استفاده از روش خودمردم‌نگاری^۳ تحلیل، و در پایان، براساس نتایج به‌دست‌آمده، نیروهای پیشران شکل‌دهنده به وضعیت درگاه شدن یا نشدن آموزش عالی در ایران شناسایی شده‌اند.

فهم توسعه منطقه‌ای، مستلزم شناخت منطقه است و منطقه، واحد سرزمینی‌ای با هویت مشخص اقتصادی، اجتماعی، و اقلیمی است. توسعه منطقه‌ای، فرایند یکپارچه مشارکت از پایین به بالای^۴ عناصر اجتماعی، اقتصادی، اقلیمی، و بخشی، مبتنی بر مزیت‌های نسبی منطقه‌ای و روابط افقی بخش‌های اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی تأثیرگذار است که توسط نهادهای محلی و منطقه‌ای - اعم از دولت‌های محلی، نهادهای منطقه‌ای، و نهادهای مردمی و خصوصی - راهبری و هدایت شده و قوام می‌یابد (فرجی‌راد، کاظمیان، و افتخاری، ۱۳۹۲: ۳۷-۳۰).

در تعیین سیاست‌های توسعه منطقه‌ای با الگوی سیاست‌گذاری از پایین به بالا (با تأکید بر مشارکت تمام ذی‌نفعان) و سیاست‌گذاری از بالا به پایین (توسط دولت و دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط) عوامل متفاوتی به‌عنوان پیشران توسعه، نقش‌آفرینی می‌کنند. یکی از اصول جهان‌شمول سیاست‌گذاری براساس هر دو الگوی گفته‌شده، این است که آموزش عالی، نقش تعیین‌کننده‌ای در پیشرفت و توسعه منطقه‌ای دارد.

اسناد متفاوتی در سازمان‌های بین‌المللی، از قبیل سازمان ملل، بانک جهانی، سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه^۵، یونسکو، و برنامه توسعه ملل متحد^۶ در

-
1. International Higher Education Hub
 2. Environmental Scanning
 3. Auto Ethnography
 4. Bottom Up
 5. OECD
 6. UNDP

مورد نقش و جایگاه آموزش عالی در دستیابی به توسعه محلی، منطقه‌ای، و ملی و شکل‌گیری جوامع دانش‌بنیان منتشر شده است که نشان می‌دهد آموزش عالی، یکی از پیشران‌های اصلی توسعه منطقه‌ای است که از یک‌سو، پاسخ‌گوی نیازها و اقتضائات محلی و ملی بوده و از سوی دیگر، ضمن شناسایی مزیت‌های نسبی و رقابتی سرزمین و منطقه‌ای که در آن واقع شده است، زمینه مناسبی را برای جذب سرمایه از خارج از کشور و اثربخشی بین‌المللی فراهم می‌کند (بوذری، ۱۳۹۵: ۵۴).

افزون بر این، توسعه منطقه‌ای، مستلزم داشتن قدرت و سرمایه لازم است. تبدیل شدن مناطق جغرافیایی به درگاه آموزش عالی بین‌المللی، زیرساخت مناسبی را برای تربیت، شناسایی، و جذب سرمایه‌های انسانی و اجتماعی و به تبع آن، سرمایه‌های مادی، فراهم می‌کند. به عبارت روشن‌تر، نهادهای آموزش عالی، مهم‌ترین مراجع آموزش و تربیت سرمایه‌های اجتماعی هستند (درکی، ۱۳۹۴: ۱۶۶). از آنجاکه سرمایه اجتماعی، مهم‌ترین نیروی پیشران توسعه و پیشرفت در جهان امروز به‌شمار می‌آید، با گسترش درگاه‌های منطقه‌ای آموزش عالی بین‌المللی، زمینه مناسبی برای توسعه منطقه‌ای در ایران به وجود خواهد آمد.

در چارچوب گسترش نقش آموزش عالی در مناطق برگزیده شده، موضوعات متفاوتی همچون گسترش کالبدی و گسترش نفوذ و اثربخشی مطرح هستند که ابعاد متفاوتی از توسعه آموزش عالی را دربر می‌گیرند. گسترش کالبدی، ناظر بر توسعه فیزیکی، افزایش بخش‌ها، آزمایشگاه‌ها، و سایر امکانات و تجهیزات موردنیاز بوده و گسترش نفوذ و اثربخشی، ناظر بر پاسخ‌گویی دانشگاه به نیازهای جامعه ملی و بین‌المللی است.

یکی از مهم‌ترین ارکان اثربخشی دانشگاه در جامعه ملی و بین‌المللی، موضوع ارائه «آموزش فراملی» است. در عرصه سیاست‌گذاری و توسعه مؤسسه‌های آموزش عالی به موضوعات گوناگونی توجه می‌شود که برخی از آن‌ها عبارتند از: جابه‌جایی و تبادل استاد و دانشجو؛ طراحی برنامه‌های مشترک آموزشی و پژوهشی با دانشگاه‌های هم‌تا در داخل و خارج از کشور؛ توجه به استانداردها و کیفیت

خدمات دانشگاهی؛ همکاری با سایر مؤسسه‌های آموزش عالی؛ توسعه سرفصل‌ها و مفاد آموزشی؛ توسعه فهم بین‌فرهنگی و بین‌المللی؛ ارتقای مرتبه و جایگاه مؤسسه؛ تنوع منابع تأمین استاد و دانشجو؛ مسائل و یکپارچگی منطقه‌ای؛ جذب دانشجوی بین‌المللی؛ تنوع بخشیدن به منابع درآمدزا؛ برگزاری دوره‌های مشترک دانشگاهی؛ تأسیس شعبه‌هایی در خارج از کشور؛ داشتن رویکرد تجاری به صادرات و واردات خدمات آموزشی؛ تعریف فعالیت‌های فوق‌برنامه برای دانشجویان بین‌المللی؛ توان ارائه دستاوردهای پژوهشی در عرصه بین‌المللی؛ نظام پشتیبانی پژوهشگران و دانشجویان بین‌المللی؛ فراهم کردن زیرساخت‌ها و اطلاعات ضروری از قبیل آزمون ورودی، محیط آموزشی، خرید یا اجاره مسکن، و فضای بین‌فرهنگی؛ دادن مشوق‌های مالی برای تسهیل بده‌بستان‌های بین‌المللی دانشگاهی؛ تخصیص بودجه برای راه‌اندازی برنامه‌های مشارکتی و کنسرسیوم‌های مشترک.

ایجاد درگاه‌های بین‌المللی آموزش عالی، یکی از مهم‌ترین جلوه‌های آموزش فراملی است که در ادامه با تکیه بر مطالعه تجربه‌های جهانی – بررسی شده است.

۲. درگاه‌های بین‌المللی آموزش عالی

مفهوم «درگاه» یکی از مفاهیم رایج در جهان امروز است و به‌صورت روزمره در گزارش‌ها و رسانه‌ها درباره تلاش کشورها برای تبدیل شدن به درگاه‌های کسب‌وکار، گردشگری، حمل‌ونقل، صنایع دانش‌بنیان، ارتباطات، مد و لباس، بهداشت و سلامت مطالبی نوشته می‌شود؛ برای مثال، کشور امارات متحده عربی در تلاش است به درگاه اصلی کسب‌وکار، حمل‌ونقل هوایی، گردشگری، و علم و فناوری منطقه خاورمیانه تبدیل شود (نگاه کنید به: 6: Government of Dubai, 2017).

کشورهای نوظهور در مدار توسعه‌یافتگی در تلاش هستند، با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی خود، به یکی از درگاه‌های اصلی جهان تبدیل شوند. نقش‌آفرینی کشورهایی همچون سنگاپور، کره جنوبی، هنگ‌کنگ، تایوان، مالزی، چین، و امارات متحده عربی در حوزه‌های متفاوت کسب‌وکار جهانی، مصداق تلاش این کشورها برای تبدیل شدن به درگاه‌های اصلی کسب‌وکار جهانی است. عرصه آموزش عالی، یکی از مهم‌ترین حوزه‌های خدمات اجتماعی و کسب‌وکار

جهانی است. در توافق نامه عمومی تجارت خدمات که نخستین توافق نامه تجاری سازمان تجارت جهانی در مورد ارائه خدمات است، موضوع خدمات آموزشی به عنوان یکی از دوازده بخش اصلی این توافق نامه تعیین شده است و کشورهای عضو ملزم به رعایت آن هستند (Knight, 2002: 6-9).

گفتنی است، روند تبدیل شدن به درگاه در کشورهای مختلف (اعم از توسعه یافته یا در حال توسعه) در حال پیگیری است؛ برای مثال، فرانسه در برنامه های خود در پی ایجاد یک «درگاه دانش» در اطراف شهر پاریس بوده و تا سال ۲۰۱۵ مبلغ ۷/۵ میلیارد یورو برای تحقق این برنامه سرمایه گذاری کرده است. براساس برنامه ریزی انجام شده، ۱۹ مؤسسه آموزش عالی و پژوهشی در این برنامه فعالیت دارند و انتظار می رود، حدود ده هزار پژوهشگر و هفتاد هزار دانشجو در آن جذب شوند (University of Oxford, 2015: 12).

همان گونه که اشاره شد، به لحاظ مفهومی، در چارچوب موضوع «بین المللی شدن آموزش عالی» چندین روند^۱ شکل گرفته است که عبارتند از: ادغام بعد بین فرهنگی، بین المللی، و جهانی در مجموع کارکردها و خدمات دانشگاه ها؛ راه اندازی نظام آموزش از راه دور؛ گسترش مراودات علمی بین المللی؛ راه اندازی برنامه های آموزشی و پژوهشی مشترک و چند جانبه، و شکل گیری آموزش فراملی.

در قالب «شکل گیری آموزش فراملی^۲» به عنوان یکی از زیرشاخه های اصلی بین المللی شدن آموزش عالی - موضوع «تحرك پذیری ارائه دهندگان و برنامه های آموزشی بین المللی^۳» مطرح است و در چارچوب بررسی موضوع تحرك پذیری ارائه دهندگان آموزش بین المللی، روند شکل گیری درگاه های منطقه ای و جهانی آموزش عالی قابل بررسی است.

جین نایت، سه دوره متمایز آموزش عالی فراملی را به شرح زیر از یکدیگر تفکیک کرده است (Knight, 2013: 3-4):

1. Trend
2. Cross Border Education
3. International Program and Provider Mobility (IPPM)

• دوره نخست، دوره تحرک‌پذیری افراد و دانشجویان و سفر دانشجویان به کشورهای خارجی برای تحصیل بلندمدت و دریافت مدرک تحصیلی یا گذراندن دوره‌های کوتاه آموزشی و پژوهشی است؛

• دوره دوم، دوران تحرک‌پذیری برنامه‌ها و ارائه‌دهندگان آموزش عالی و ناظر بر جابه‌جایی برنامه‌ها یا مؤسسه‌های آموزشی به فراسوی مرزهای ملی برای ارائه خدمات آموزشی است. تأسیس شعبه‌های دانشگاهی، راه‌اندازی برنامه‌های مشترک آموزشی حقیقی و مجازی، دانشگاه مجازی، و دادن مدارک مشترک آموزشی، از جمله فعالیت‌های انجام‌شده در این دوره است؛

• دوره سوم، عصر ایجاد درگاه‌های آموزشی و ناظر بر تلاش کشورها برای جذب دانشجویان، پژوهشگران، کارکنان، برنامه‌ها، ارائه‌دهندگان، بنگاه‌های تحقیق و توسعه خارجی برای اهداف آموزشی، تربیت، تولید دانش، و نوآوری است. ایجاد درگاه‌های دانشجویی با هدف جذب دانشجویان خارجی، درگاه هوش با هدف جذب صاحبان استعداد برتر خارجی، و درگاه نوآوری و دانش با هدف جذب پژوهشگران، فناوران، و مراکز تحقیق و توسعه با هدف تولید دانش و گسترش نوآوری از جمله اقدامات انجام‌شده در دوره فعالیت درگاه‌های حوزه آموزش عالی است.

در این مقاله، دوره سوم آموزش عالی فراملی و موضوع ایجاد، عوامل قوام‌بخش، و پیشران‌های شکل‌گیری درگاه‌های بین‌المللی بررسی شده است.

۲-۱. پیشران‌های شکل‌گیری درگاه‌های بین‌المللی آموزش عالی

سرمایه‌گذاری برای توسعه آموزش عالی فراملی و ایجاد درگاه بین‌المللی آموزش عالی یکی از روندهای توسعه منطقه‌ای، به‌ویژه در مناطقی است که استعداد و ظرفیت‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، و سیاسی موردنیاز برای گسترش مراودات بین‌المللی را در اختیار دارند. براساس پیمایش‌های بین‌المللی، عوامل و زمینه‌های تبدیل شدن به درگاه بین‌المللی آموزش عالی در دو سطح تحلیل ملی، و تحلیل نهاد یا مؤسسه آموزش عالی به شرح زیر مشخص شده‌اند

(Knight, 2004: 3):

۲-۱. پیشران‌های سطح ملی

زمینه‌های اصلی قابل‌بررسی در این سطح عبارتند از: پیشران‌های اجتماعی-فرهنگی، سیاسی، دانشگاهی، و اقتصادی و مهم‌ترین عوامل قابل‌بررسی در چارچوب این پیشران‌ها به شرح زیر هستند:

- توسعه منابع انسانی: سیطره اقتصاد دانش‌مدار و فراگیر شدن آموزه‌های آن، تغییرات جمعیت‌شناختی، جابه‌جایی نیروی کار، و تجارت روزافزون خدمات، مجموعه عواملی هستند که کشورها را ترغیب کرده‌اند با طرح ابتکار عمل‌هایی در حوزه آموزش عالی، ظرفیت‌چشمگیری را برای توسعه و جذب سرمایه انسانی و افراد باهوش فراهم کنند. تلاش برای جذب دانشجویان و متخصصان نخبه از کشورهای مختلف به منظور افزایش رقابت‌پذیری اقتصادی، علمی، و فناورانه از مصداق‌های این پیشران است؛

- ایجاد ائتلاف‌های راهبردی: جابه‌جایی بین‌المللی دانشجویان و دانشگاهیان در کنار برنامه‌های مشترک آموزشی و پژوهشی، روش‌های مؤثری برای توسعه پیوندهای نزدیک‌تر ژئوپلیتیک و اقتصادی است. این موضوع، باعث دستیابی به منافع اقتصادی بلندمدت از طریق ایجاد اتحاد برای تحقق اهداف فرهنگی می‌شود؛
- مراودات بازرگانی: در طول دهه گذشته، بر موضوع شناسایی فرصت‌های آموزش عالی فراملی‌ای که موجب درآمدزایی و ایجاد ارزش افزوده اقتصادی شود، تأکید شده است. عقد قراردادهای برنامه‌های فرانسیز^(۱)، تأسیس شعبه‌های خارجی یا اقماری، ارائه خدمات برخط آموزشی، و افزایش جذب و پذیرش دانشجویان که باید شهریه پرداخت کنند، نمونه‌هایی از رویکرد تجاری به آموزش عالی فراملی هستند. براساس همین واقعیت است که در معاهده عمومی تجارت^۱ (گات)، واردات و صادرات مطرح در حوزه خدمات آموزشی، در چارچوب یکی از ۱۲ بخش اصلی خدماتی سودآور قرار گرفته است؛

- ملت‌سازی: درحالی‌که سیاست‌های برخی کشورها، مشوق صادرات برنامه‌ها و مؤسسه‌های آموزشی است، هم‌زمان کشورهایی هستند که با تأکید بر

1. General Agreement on Trade(GAT)

واردات برنامه‌ها و خدمات مؤسسه‌های آموزشی برای دستیابی به اهداف ملت‌سازی تلاش می‌کنند. پرورش نیروی کار و شهروند آموزش‌دیده، ماهر، و فرهیخته که قادر به انجام پژوهش و خلق دانش جدید باشد، از ارکان اصلی ملت‌سازی به‌شمار می‌آید؛

• **توسعه فرهنگی و اجتماعی:** در افق زمانی بلندمدت، پیشران‌های اجتماعی فرهنگی زمینه دستیابی به فهم و شناخت بین‌فرهنگی و هویت فرهنگی مشترک را فراهم می‌کند. این موضوع، زمانی اهمیت می‌یابد که موضوعات چالش‌برانگیز فرهنگی میان کشورها مطرح شده باشد.

۲-۱-۲. پیشران‌های سطح نهاد

در آموزش فراملی، میان سطح ملی و سطح نهادی، ارتباط تنگاتنگی شکل می‌گیرد، اما این ارتباط ممکن است لزوماً در سطح مطلوبی نباشد. این موضوع، متغیری وابسته به عوامل مختلف است؛ از جمله اینکه در منطقه مورد بررسی، تا چه اندازه آموزش فراملی به‌عنوان فرایندی از پایین به بالا^۱ یا از بالا به پایین تعریف شده و شکل گرفته باشد. مهم‌ترین موضوعات قابل بررسی در چارچوب نهاد، به‌شرح زیر هستند.

• **شهرت و جایگاه بین‌المللی مؤسسه:** به‌طور سنتی، برای مؤسسه‌های آموزش عالی، دستیابی به استانداردهای بین‌المللی دانشگاهی (صرف‌نظر از اینکه این استانداردها چگونه تعریف شوند) به‌عنوان یک هدف، اهمیت داشته است. دستیابی به شهرت و نام و نشان جهانی و شناخته شدن به‌عنوان یک مؤسسه برتر بین‌المللی، این انگیزه را تشدید کرده است. این شهرت، تسهیل‌گر جذب نخبه‌ترین دانشجویان و پژوهشگران بین‌المللی و برگزاری برنامه‌های پربار آموزشی و پژوهشی است؛

• **توسعه توانایی‌های استادان و دانشجویان:** این موضوع مبتنی بر تأکید هرچه بیشتر بر ارتقای مهارت‌ها و شناخت بین‌المللی و بین‌فرهنگی استادان و دانشجویان است. با توجه به تشدید منازعات و درگیری‌های ملی، منطقه‌ای، بین‌المللی، و فرهنگی، دانشگاهیان ملزم هستند به دانشجویان کمک کنند تا توان فهم مسائل جهانی، روابط

بین‌المللی، و بین‌فرهنگی را داشته باشند. رفت‌وآمد روزافزون دانشجویان و استادان بین‌المللی مستلزم این است که هر دو گروه از شناخت و مهارت‌های لازم برای کار کردن و زندگی در زیست‌بوم متنوع و متفاوت فرهنگی برخوردار باشند؛

• **درآمدزایی:** اگر یک روی سکه آموزش عالی فراملی، توسعه انسانی باشد، روی دیگر آن، توسعه اقتصادی است. امروزه مؤسسه‌های آموزش عالی به‌گونه‌ای روزافزون، از بین‌المللی‌سازی به‌عنوان ابزاری برای دستیابی به منابع بدیل درآمدزایی استفاده می‌کنند؛ از همین‌رو، شاهد رشد آموزش عالی با تأکید بر ایجاد ارزش افزوده اقتصادی هستیم. رشد بخش خصوصی در ارائه خدمات آموزش عالی بین‌المللی با نگاه ایجاد ثروت و درآمدزایی از عوامل دیگر تقویت این پیشران است؛

• **اتحادهای راهبردی:** موضوع ایجاد اتحادهای راهبردی مبتنی بر رشد معاهدات و توافق‌نامه‌های آموزشی دو و چندجانبه در طول دهه گذشته است. این پیوندها برای دستیابی به اهداف متفاوتی مانند مراودات دانشگاهی، تبادل استاد و دانشجو، پیشبرد برنامه‌های آموزشی مشترک، برگزاری مجامع علمی، و انجام طرح‌های پژوهشی مشترک، شکل گرفته‌اند. برخی از این توافق‌نامه‌ها ممکن است به مرحله عمل نرسند و تنها روی کاغذ باشند، باین‌حال، این عامل، نقش مهمی در ایجاد ائتلاف‌های آموزشی راهبردی — چه در سطح ملی و چه در سطح نهاد و مؤسسه — برای دستیابی به اهداف دانشگاهی، علمی، اقتصادی، فناورانه، و فرهنگی دارد.

• **تولید دانش و پژوهش:** گسترش وابستگی‌های متقابل کشورها به یکدیگر، سبب شده است که رویارویی با چالش‌ها و مسائل جهانی، دیگر محدود به سطح ملی نباشد؛ از این‌رو، گسترش همکاری‌های بین‌المللی و بین‌رشته‌ای برای حل بسیاری از مسائل و مشکلات جهانی از قبیل مسائل زیست‌محیطی، بهداشتی، و جنایی، موضوعی کلیدی است. به‌همین دلیل، حکومت‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی به تولید دانش و انجام پژوهش در قلمرو بین‌المللی، به‌عنوان پیشران مهمی برای بین‌المللی‌شدن آموزش عالی، توجه می‌کنند.

۲-۲. رویکردهای اصلی ایجاد درگاه آموزش عالی بین‌المللی

تحول در جایگاه کشورهای صاحب آموزش عالی جهانی، از جمله تغییرات و

مسائل نوظهور در عرصه سیاست‌پژوهی و سیاست‌گذاری آموزش عالی است. قرار گرفتن نام کشورهای شرق آسیا، خاورمیانه، و شرق اروپا در کنار نام کشورهای پیشتاز در جذب دانشجوی خارجی، از مصداق‌های این تحول است که در این مقاله درباره آن توضیح داده شده است (Oxford University, 2105: 5).

چین نایت، برپایه یک دهه مطالعه درباره وضعیت و عملکرد درگاه‌های بین‌المللی آموزش عالی، بر این نظر است که دو رویکرد اصلی در این مورد مطرح است و کشورها براساس اقتضائات، مزیت‌ها، و فرصت‌هایی که در اختیار دارند، یکی از این دو، یا هم‌زمان ترکیبی از آن‌ها، را به کار می‌گیرند. در ادامه این دو رویکرد توضیح داده شده‌اند (Knight, 2017).

۲-۱. دادن استقلال عمل به ارائه‌دهندگان آموزش عالی بین‌المللی

براساس این رویکرد، مؤسسه آموزش عالی خارجی در شعبه‌ای که در سایر کشورها راه‌اندازی می‌کند، مسئولیت اصلی تعیین سرفصل‌ها، تضمین کیفیت داخلی و خارجی خدمات آموزشی، پژوهشی و فناورانه را به عهده دارد. مسئولیت‌ها و برنامه‌های یادشده عبارتند از:

- برنامه‌های حق امتیاز یا فرانشیز: این برنامه‌ها مبتنی بر واردات و صادرات خدمات مؤسسه آموزش عالی، جذب دانشجویان محلی و خارجی برپایه الگویی است که در دانشگاه مادر تعریف شده است؛

- برنامه‌های تأسیس شعبه‌های بین‌المللی: این برنامه‌ها مبتنی بر راه‌اندازی شعبه خارج از کشور و شعبه‌هایی است که از راه دور اداره می‌شوند؛

- برنامه‌های آموزش از راه دور: این برنامه‌ها مبتنی بر راه‌اندازی دوره‌های آموزشی برخط توسط دانشگاه اصلی در کشور مبدأ برای متقاضیان آموزش عالی در کشور مقصد است. نظام تدوین سرفصل‌ها و ارزشیابی، براساس معیارهای دانشگاه برگزارکننده تعریف می‌شود.

۲-۲. مشارکت با ارائه‌دهندگان آموزش بین‌المللی

براساس این رویکرد، مؤسسه آموزش عالی کشور میزبان با همکاری مؤسسه

آموزش عالی کشور ارائه‌دهنده آموزش بین‌المللی، مسئولیت طراحی سرفصل‌های آموزشی، و تضمین کیفیت داخلی و بیرونی خدمات آموزش عالی را به‌عهده دارند. برنامه‌های اصلی تعریف‌شده در چارچوب این رویکرد عبارتند از:

- برنامه‌های مشارکتی شامل دادن مدارک مشترک/ دو و چندجانبه^۱، برگزاری برنامه‌های مشترک دوقلو^۲؛
- ایجاد دانشگاه‌های مشترک دو و چند ملیتی^۳.

۲-۳. بررسی تجربه‌های بین‌المللی درگاه‌های بین‌المللی آموزش عالی

براساس بررسی انجام‌شده توسط رصدخانه جهانی دانشگاه^۴، تجربه شش کشور امارات متحده عربی، بوتسوانا، سنگاپور، قطر، مالزی، و هنگ‌کنگ در راستای تبدیل شدن به درگاه آموزش بین‌المللی به‌گونه‌ای متمایز قابل بررسی است. برپایه این بررسی، هریک از کشورهای یادشده چشم‌اندازها، راهبردها، و سیاست‌های ویژه‌ای را برای تبدیل شدن به درگاه بین‌المللی آموزش عالی تعریف و تعیین کرده‌اند. در ادامه، نکته‌های مهم مرتبط با عملکرد هریک از این کشورها بررسی شده است (Knight, 2015).

۲-۳-۱. امارات متحده عربی

در این کشور، هریک از امارت‌ها رویکرد ویژه‌ای را برای ترغیب دانشگاه‌های خارجی به تأسیس شعبه و تبدیل شدن این کشور به درگاه آموزش عالی بین‌المللی به‌کار گرفته است. در ابوظبی از دانشگاه‌های معتبر جهان از قبیل دانشگاه نیویورک^۵ و دانشگاه سوربن^۶ دعوت شده تا شعبه خود را در زیرساختی که توسط دولت ابوظبی تدارک دیده شده است راه‌اندازی کنند. همچنین، دولت

1. Joint/Double/Multiple Degrees

2. Twinning Programmes

3. Binational/multinational

4. University World News

5. New York University

6. Sorbonne

این امیرنشین از مؤسسه فناوری ماساچوست^۱ دعوت کرده است تا مؤسسه علم و فناوری مصدر^۲ را در شهر مصدر راه‌اندازی کند. در امیرنشین دبی، سه منطقه آزاد آموزشی شکل گرفته است تا تسهیل‌گر حضور و فعالیت مؤسسه‌های آموزش عالی ارائه‌دهنده خدمات آموزشی، پژوهشی، فناورانه، و مشاوره‌ای بین‌المللی باشند. براساس بررسی انجام‌شده توسط یونسکو، در حال حاضر، امیرنشین دبی، پس از کشورهای امریکا و فرانسه، جایگاه سوم پذیرش دانشجویان منطقه خاورمیانه در جهان را به خود اختصاص داده و در این عرصه، موفق شده است کشور انگلستان را پشت سر بگذارد. در حال حاضر، ۲۳ مؤسسه آموزش عالی از ۱۰ کشور جهان در دبی شعبه تأسیس کرده و حدود ۴۰۰ برنامه آموزشی را به ۲۴ هزار دانشجوی بین‌المللی از ۱۴۵ کشور جهان ارائه کرده‌اند (نک: Clark, 2015a).

۲-۳-۲. بوتسوانا

برنامه‌ریزی کشور بوتسوانا برای راه‌اندازی درگاه بین‌المللی آموزش عالی در منطقه آفریقا اگرچه در حال تعقیب است، اما به دلیل بحران اقتصادی سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۲ اجرای آن بسیار کند شده است. سیاست این کشور مبتنی بر جذب پژوهشگران و دانشجویان بین‌المللی در دانشگاه تازه‌تأسیسی به نام «دانشگاه علم و فناوری بوتسوانا»^۳ است. کشورهای همسایه در اولویت سیاست‌های آموزش عالی بین‌المللی در این درگاه هستند.

۲-۳-۳. سنگاپور

در کشور سنگاپور از سال ۱۹۹۸ برای ایجاد درگاه بین‌المللی آموزش عالی سرمایه‌گذاری شده است. طرح آغازین این کشور برای تبدیل شدن به درگاه، «خانه‌مدرسه جهانی»^۴ نام‌گذاری و بر لزوم آموزش باکیفیت از پیش از مدرسه تا مدارج عالی تحصیلی تأکید شد. در چارچوب این برنامه، بیش از ۳۰ مؤسسه

-
1. Massachusetts Institute of Technology
 2. Masdar Institute of Science and Technology
 3. Botswana International University of Science and Technology
 4. Global Schoolhouse

معتبر آموزش عالی جهان، در این کشور شعبه راه‌اندازی کرده‌اند. هدف غایی این کشور، تبدیل شدن به درگاه جهانی هوش^۱، از طریق جذب دانشجویان، پژوهشگران، نوآوران، و فناوران صاحب استعداد برتر از سراسر جهان است (نک: (Dessof, 2012: 18-19).

۲-۳-۴. قطر

دولت قطر در راستای تبدیل شدن به درگاه بین‌المللی آموزش عالی، هزینه ایجاد تمام زیرساخت‌های فیزیکی و تجهیزات موردنیاز دانشگاه‌های معتبر جهان را به‌عهده گرفته است تا این دانشگاه‌ها، شعبه‌ای را در شهر آموزش و پارک علم و فناوری کشور قطر تأسیس کنند. «بنیاد آموزش، علم، و توسعه اجتماعی قطر^۲» پشتیبان اصلی ایجاد درگاه بین‌المللی آموزش عالی برای این کشور است. ترغیب هشت دانشگاه برجسته جهان شامل شش دانشگاه از کشور آمریکا، یک دانشگاه از کشور انگلستان، و یک دانشگاه از کشور فرانسه برای تأسیس شعبه در این کشور، از جمله دستاوردهای بنیاد یادشده بوده است. افزون‌براین، برخی مؤسسه‌های پژوهشی و اندیشه‌های^۳ شناخته‌شده جهانی در این کشور شعبه راه‌اندازی کرده‌اند (نک: Clark, 2015a).

۲-۳-۵. مالزی

در کشور مالزی، بخش خصوصی داخل و خارج از این کشور، پشتیبانان اصلی ایجاد درگاه آموزش عالی بین‌المللی بوده و هزینه‌های موردنیاز آن را تأمین می‌کنند؛ اگرچه پیش از مشارکت بخش خصوصی، دولت این کشور با راه‌اندازی منطقه آزاد تجاری در قالب شهر آموزشی اسکندر^۴ به‌منظور ایجاد زیرساخت‌ها و تجهیزات موردنیاز برای ترغیب مؤسسه‌های آموزش عالی برتر جهان به تأسیس شعبه در این کشور، سرمایه‌گذاری لازم را انجام داده است. براساس برآورد

-
1. Global Talent Hub
 2. Qatar Foundation for Education, Science and Community Development
 3. Think Thank
 4. EduCity Iskandar

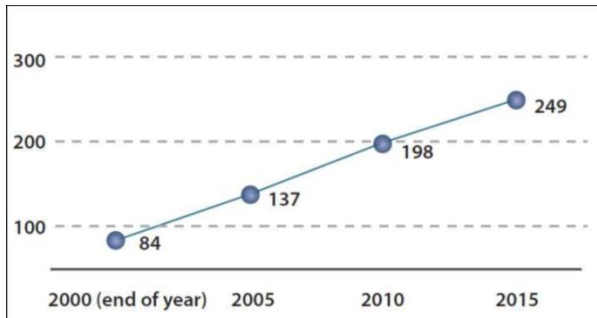
انجام شده، از مجموع هزینه‌های صرف شده برای تبدیل مالزی به درگاه آموزش عالی بین‌المللی، حدود ۵۰ درصد هزینه‌ها توسط دولت، ۴۰ درصد توسط بخش خصوصی داخل کشور، و ۱۰ درصد باقی مانده توسط بخش خصوصی خارج از کشور تأمین شده است. دولت مالزی در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری خود، هدف‌گذاری کرده است که تا افق سال ۲۰۲۰، دویست‌هزار دانشجوی خارجی در مؤسسه‌های آموزش عالی این کشور جذب شوند. رخداد یازدهم سپتامبر ۲۰۱۱، نقطه عطفی برای تحقق این هدف بود. دشوار شدن مسیر ورود دانشجویان کشورهای اسلامی به نظام آموزش عالی امریکا، زمینه را برای مالزی که زیرساخت‌های مناسبی را ایجاد کرده بود، فراهم کرد تا به یکی از درگاه‌های بین‌المللی آموزش عالی تبدیل شود (نک: Clark, 2015b).

۲-۳-۶. هنگ‌کنگ

در کشور هنگ‌کنگ، سناریوی متفاوتی برای ایجاد درگاه آموزش عالی بین‌المللی مطرح است. دولت این کشور از آغاز شکل‌گیری ایده ایجاد درگاه در سال ۲۰۰۴، سرمایه‌گذاری محدودی را در قالب تعریف راتبه یا بورس تحصیلی به‌منظور جذب دانشجویان بین‌المللی انجام داده است، اما این کشور از مزیت‌های متفاوتی برای تبدیل شدن به درگاه بهره می‌برد که عبارتند از: نزدیکی جغرافیایی به کشور چین، رواج زبان انگلیسی در مؤسسه‌های آموزش عالی، شهرت و اعتبار جهانی مؤسسه‌های آموزش عالی، استقلال مؤسسه‌های آموزش عالی، اقتصاد مبتنی بر دانایی، و دروازه بودن این کشور برای ورود دانش‌آموختگان به نظام بازار در کشور چین (نک: Clark, 2015b).

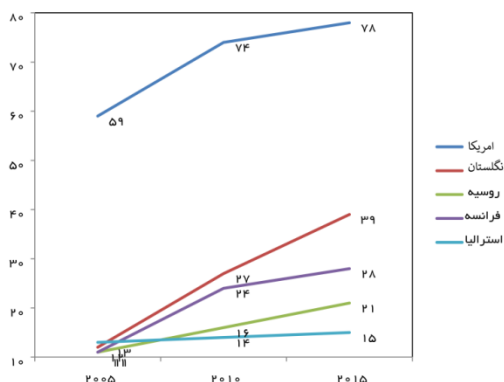
براساس پژوهش‌های جین نایت، نقش سرمایه‌گذاری دولت در ایجاد درگاه‌های آموزش عالی بین‌المللی، بسیار کلیدی و حیاتی است؛ هرچند مشارکت بخش خصوصی داخلی و خارجی در رونق گرفتن این درگاه‌ها نیز نباید نادیده گرفته شود (Knight, 2015). تلاش کشورها برای تبدیل شدن به درگاه آموزش عالی بین‌المللی باعث شده است که مطابق شکل ۱، تعداد شعبه‌های بین‌المللی دانشگاه از ۲۴ شعبه در سال ۲۰۰۰ به ۲۴۹ شعبه در سال ۲۰۱۵ افزایش پیدا کند (Knight, 2017).

شکل ۱. رشد راه‌اندازی شعبه‌های مؤسسه‌های آموزش عالی در جهان

همان‌گونه که اشاره شد، کشورهای مختلف با اهداف و برنامه‌های متفاوتی به موضوع ایجاد درگاه بین‌المللی آموزش عالی توجه داشته‌اند. در این مورد، سیاست‌ها و برنامه‌های کشورهای میزبان و پذیرنده شعبه‌ها و نیز کشورهای مبدأ و صادرکننده شعبه‌های بین‌المللی دانشگاه‌ها باید به گونه‌ای متمایز بررسی شود. مطابق شکل ۲، در سال ۲۰۱۵ کشورهای اصلی مبدأ و صادرکننده شعبه‌های بین‌المللی به ترتیب عبارت بودند از: امریکا (۷۸ شعبه در خارج از خانه)، انگلستان (۳۹ شعبه در خارج از خانه)، فرانسه (۲۸ شعبه در خارج از خانه)، روسیه (۲۱ شعبه در خارج از خانه)، و استرالیا (۱۵ شعبه در خارج از خانه) (Garrett & others, 2016).

شکل ۲. توزیع شعبه‌های بین‌المللی دانشگاه‌های جهان در کشورهای برتر

براساس پیش‌بینی‌های انجام‌شده (افزون‌بر کشورهای یادشده) تا سال ۲۰۴۰

کشورهای چین و هند، گوی سبقت را در تأسیس شعبه‌های دانشگاه در خارج از خانه از رقبای سنتی خواهند ربود (Zwaan, 2017: 115-116). به عبارت روشن‌تر، قدرت اقتصادی چین و هند، زمینه مناسبی را برای تأسیس شعبه‌های دانشگاه‌های چینی و هندی در سراسر جهان فراهم می‌کند.

اما وضعیت در کشورهای میزبان شعبه‌های بین‌المللی دانشگاه‌ها متفاوت است. نوعی رقابت و مسابقه برای متقاعد کردن دانشگاه‌های برتر جهان برای تأسیس شعبه در کشورهای میزبان شکل گرفته است؛ برای مثال، کشورهای نوظهور در منطقه خاورمیانه از جمله امارات متحده عربی و قطر، در تلاش هستند بنیان آموزش عالی بین‌المللی خود را با مشارکت شرکای خارجی به پیش ببرند. به عبارت روشن‌تر، این کشورها با ترغیب دانشگاه‌های برتر جهان به تأسیس شعبه، از یک سو به درگاه و مرکز ثقل منطقه‌ای در ارائه خدمات آموزش عالی تبدیل شده و از سوی دیگر، از انباشت دانش در این شعبه‌ها برای رونق و رفاه جامعه خود بهره می‌برند. چند پژوهشگر در کتابی با عنوان «انقلاب آموزش عالی در خلیج [فارس]: جهانی شدن و زیست‌پذیری نهادی» مدعی شده‌اند که با اصلاحات غرب‌مدارانه انجام شده در نظام آموزشی کشورهای منطقه خلیج فارس شامل امارات متحده عربی، بحرین، کویت، قطر، عمان، و عربستان سعودی، زمینه مناسبی برای تبدیل شدن این کشورها به مقاصد آموزش عالی بین‌المللی فراهم شده است (Badry & Willoughby, 2016).

در سال ۲۰۱۷، نزدیک به ۴۰ شعبه دانشگاه خارجی از ۱۳ کشور جهان (انگلستان، استرالیا، ایران، ایرلند، امریکا، بلژیک، پاکستان، سریلانکا، لبنان، فرانسه، روسیه، مصر، و هند) در کشور امارات متحده عربی تأسیس شده است. اسامی برخی از این دانشگاه‌ها عبارتند از: واترلو^۱، کارنگی ملون^۲، بوستون^۳، مرداک^۴، برادفورد^۵، اکستر^۶، منچستر^۷،

1. Higher Education Revolutions in the Gulf: Globalization and Institutional Viability
2. Waterloo
3. Carnegie Mellon
4. Boston
5. Murdoch
6. Beraford
7. Exeter

میشیگان، تگزاس^۲، ویرجینیا^۳، نورث وسترن^۴، کرنل^۵، نیویورک^۶، و سورین^۷. در سال ۲۰۱۷ در کشور قطر، ۱۲ دانشگاه از چهار کشور امریکا، انگلستان، فرانسه، کانادا، و هلند تأسیس شده است که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: نورث آتلانتیک^۸، کلگری^۹، یوسی‌ال^{۱۰}، دانشکده پزشکی کرنل^{۱۱}، تگزاس^{۱۲}، و جورجتون^{۱۳} (C-BERT, 2017).

در شرق آسیا، روند تأسیس شعبه‌های بین‌المللی روبه‌رشد است. کشور چین با تأسیس ۳۹ شعبه دانشگاه‌های برتر جهان از کشورهای آلمان، انگلستان، استرالیا، ایرلند، امریکا، بلژیک، کانادا، کره جنوبی، فرانسه، روسیه، ژاپن، هلند، و هنگ‌کنگ در سال ۲۰۱۷ پیشتاز بوده و کشور مالزی نیز در همین سال، میزبان ۱۶ دانشگاه برتر جهان از هفت کشور استرالیا، انگلستان، ایرلند، سنگاپور، چین، فرانسه و مصر بوده است (C-BERT, 2017).

کشورهایی همچون امریکا، انگلستان، کانادا، استرالیا، فرانسه، و آلمان به‌طور سنتی طی دهه‌های گذشته به سرزمین‌های اصلی آموزش عالی بین‌المللی تبدیل شده‌اند، اما همان‌گونه که اشاره شد، نکته مهم، ظهور رقبای جدیدی است که در حال پیشی گرفتن از کشورهای پیشتاز هستند. این موضوع، بیانگر گشودگی‌ای است که در طول چند دهه گذشته در عرصه مناسبات جهانی به‌وجود آمده و در چنین فضایی، کشورها می‌توانند براساس ایجاد مزیت‌های رقابتی، به درگاه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شوند. تجربه کشورهای مالزی، امارات متحده عربی، و قطر تأییدکننده این

-
1. Manchester
 2. Texas
 3. Virginia
 4. Northwestern
 5. Cornell
 6. New York
 7. Sorbonne
 8. North Atlantic
 9. Calgary
 10. UCL
 11. Cornell Medical College
 12. Texas
 13. Georgetown

موضوع است؛ به عبارت روشن‌تر، به‌رغم نوپا و تازه‌تأسیس بودن دانشگاه‌های پذیرنده دانشجوی خارجی در این کشورها، جایگاه و مرتبه آن‌ها در پذیرش دانشجوی خارجی، در مقایسه با کشورهای پیشتاز در آموزش عالی جهان، قابل توجه است.

۳. بحث و بررسی

اگرچه براساس پیشینه تأسیس دانشگاه مدرن، ایران در مقایسه با کشورهای همچون کره جنوبی، مالزی، بوتسوانا، امارات متحده عربی، و قطر پیشتاز بوده است، اما در حوزه ارتقای جایگاه نظام آموزش عالی کشور به سطح درگاه بین‌المللی، توفیقی به‌دست نیآورده است. این موضوع بر مبنای چند عامل قابل بررسی است.

● **داشتن چشم‌انداز برای تبدیل شدن به درگاه:** در ایران هیچ برنامه ملی و سند بالادستی‌ای برای تبیین نقش و جایگاه آموزش عالی بین‌المللی در توسعه ملی و منطقه‌ای، تعیین و تدوین نشده است. ممکن است این‌گونه به نظر برسد که اسنادی همچون سند چشم‌انداز کشور و نقشه جامع علمی کشور، افق‌هایی را ترسیم کرده‌اند، اما در واقع، این افق‌ها بسیار کلی، انتزاعی، و حتی فلسفی هستند. در واقع، هیچ مطالبه ملی‌ای در لایه سیاست‌گذاری برای ایجاد درگاه بین‌المللی آموزش عالی وجود ندارد. در مناطق متفاوت کشور نیز این مطالبه شکل نگرفته است. تجربه کشور امارات در این مورد می‌تواند روشنگر باشد. در این کشور، گذار از اقتصاد متکی به منابع زیرزمینی به اقتصاد مبتنی بر خدمات و دانایی، یک برنامه ملی است. هر یک از مناطق این کشور، براساس مزیت‌های خاص خود، الگوی متفاوتی را برای این گذار تعیین کرده‌اند؛ برای مثال، بررسی اسناد توسعه آموزش عالی در امیرنشین‌های دبی، شارجه، و رأس‌الخیمه در این کشور، نشان‌دهنده این است که هر یک از این امیرنشین‌ها، برنامه‌های محلی و منطقه‌ای مشخصی برای درگاه شدن در عرصه آموزش عالی در اختیار دارند که همسویی کاملی با برنامه‌های توسعه ملی این کشور، مبتنی بر حذف درآمدهای حاصل از فروش نفت و اتکا به منابع درآمدی غیرنفتی از قبیل گردشگری، کسب‌وکار، صنعت حمل‌ونقل، و آموزش عالی دارد؛

● **فرایند سیاست‌گذاری از پایین به بالا:** سیطره نظام حکمرانی از بالا به پایین در کشور در طول دهه‌های گذشته، باعث شده است که تمام مناطق ایران در پیشبرد

اهداف و برنامه‌های توسعه‌ای خود، چشم به دستان دولت مرکزی بدوزند. نبود نظام حکمرانی مبتنی بر مشارکت از پایین به بالا، یکی از موضوعاتی است که تبدیل شدن به درگاه را در مناطق جغرافیایی مزیت‌دار ایران دشوار کرده است. به عبارت روشن‌تر، در مناطقی همچون آذربایجان، سیستان و بلوچستان، کردستان، گیلان، و هرمزگان (برحسب مشارکت افراد حقوقی و حقیقی نقش‌آفرین در این مناطق) مزیت‌ها و ظرفیت‌هایی برای گسترش مراودات بین‌المللی میان مؤسسه‌های علمی و فناورانه این مناطق با مناطق همجوار وجود دارد، اما در عمل، بستری برای تحقق اهداف و برنامه‌های مرتبط وجود ندارد. افزون‌براین، به دلیل برخی نگرانی‌ها و ملاحظات امنیتی مدیریت‌پذیر، بسیاری از فرصت‌های موجود به ناچار غیرقابل استفاده باقی می‌ماند؛

• **تعامل پویای بین‌المللی:** تبدیل شدن کشورهای نوظهور به درگاه آموزش عالی بین‌المللی، متغیری وابسته به میزان تعامل این کشورها با سایر کشورهای فعال در نظام بین‌الملل است؛ به عبارت روشن‌تر، فرض درگاه شدن در نظام آموزش عالی بین‌المللی این است که زمینه‌ها و قواعد نظام بین‌المللی پذیرفته و رعایت شوند. به همین دلیل، درگاه‌های بین‌المللی آموزش عالی در کشورهایی فعال هستند که دولت‌های ملی آن‌ها با دولت‌های ملی سایر کشورها تعامل پویا و مؤثری دارند؛ بنابراین، تا زمانی که روابط دولت ایران با سایر دولت‌ها عادی نشود، امکان ایجاد درگاه بین‌المللی آموزش عالی فراهم نخواهد شد؛

• **توسعه موزون منطقه‌ای:** توسعه آموزش عالی بین‌المللی در هر منطقه‌ای مستلزم توسعه سایر زیرساخت‌های موردنیاز در آن منطقه است؛ به عبارت روشن‌تر، نمی‌توان آموزش عالی بین‌المللی داشت، اما نظام حمل و نقل، هتل‌داری، گردشگری، سرگرمی، و معیشتی بین‌المللی نداشت؛ برای مثال، دانشگاه آرتوکلو^۱ در شهر ماردین^۲ استان ماردین ترکیه که در سال ۲۰۰۷ تأسیس شده است. نگارنده در بازدید از این دانشگاه متوجه برخی نکات شد که عبارتند از اینکه: این دانشگاه ۳۰ درصد نیروهای آموزشی خود را با حضور استادان غیرترک تکمیل کرده بود؛

1. Artuklou

2. Mardin

چشم‌انداز این دانشگاه تبدیل شدن به دانشگاهی بین‌المللی در تراز منطقه‌ای است؛ مسئولان دانشگاه، برنامه ریزی خود را بر این مهم مبتنی کرده بودند که در چند حوزه خاص به اصلی‌ترین دانشگاه ترکیه و منطقه تبدیل شوند از جمله مطالعات زبان کردی، مطالعات قوم‌شناسی، جامعه‌شناسی اقوام، خاورمیانه‌شناسی، و زبان‌های شرقی. در طول یک هفته اقامت در این دانشگاه، رفت‌وآمد استادان از کشورهای فرانسه، اسپانیا، آمریکا، کانادا، انگلیس، ایران، عراق، و سوریه در این دانشگاه جالب‌توجه بود. اهمیت این موضوع به این سبب است که به‌لحاظ موقعیت جغرافیایی و توسعه‌ای، شهر ماردین در مقایسه با شهرهای هم‌تراز در ایران، موقعیتی مشابه شهرهای مرزنشین غرب کشور دارد. در شهر ماردین، ۱۰ هتل معروف زنجیره‌ای شعبه دارند و به‌لحاظ امکانات جاده‌ای و زیرساخت ارتباطی، تفاوتی با شهرهایی همچون استانبول و آنکارا ندارد.

نتیجه‌گیری

مهم‌ترین عدم قطعیت نظام تصمیم‌گیری در ایران، به‌ویژه در بخش‌های دولتی، موضوع درآمد حاصل از فروش نفت و گاز است. به‌عبارت روشن‌تر، به‌تناسب تغییر در قیمت نفت و گاز، درآمدهای دولت نیز تغییر خواهد کرد و به همین دلیل، تمام برنامه‌های دولت، دستخوش تحول خواهد شد. با کاهش یا افزایش درآمد، شاهد افت و خیز کمی و کیفی در برنامه‌های کشور هستیم. این روند، در طول دست‌کم پنجاه سال اخیر، به‌خوبی قابل بررسی است. شناسایی پیشران‌های تغییر وضع موجود به‌سوی وضع مطلوب، موضوعی است که در طول نیم قرن گذشته، ذهن سیاست‌گذاران و سیاست‌پژوهان را به خود مشغول کرده است. در این نوشتار، در ساحت آموزش عالی به‌عنوان یکی از پیشران‌های توسعه و پیشرفت کشور، موضوع ارائه خدمات آموزش عالی در عرصه بین‌المللی و تبدیل شدن به درگاه آموزش عالی بین‌المللی مطرح شد.

پیشنهاد اصلی پژوهش این است که تبدیل شدن به درگاه آموزش عالی بین‌المللی، دست‌کم در مناطق منتخب کشور که زمینه‌های اقلیمی، جغرافیایی، تاریخی، و فرهنگی مناسبی را در اختیار دارند، می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در

پیشرفت و توسعه منطقه‌ای داشته باشد. همان‌گونه که با این رویکرد در کشورهایی همچون امارات متحده عربی، مالزی، و قطر، تجربه‌های خوبی به دست آمده است. جذب منابع مالی، جذب استعدادهای برتر به چرخه خدمت به کشور، و بهره‌مندی از ایده‌ها و دانش استعدادهای جذب شده برای رونق بخشیدن به کسب‌وکار ملی، از مصداق‌های این تجربه‌ها است.

در اسناد بالادستی کشور، از جمله «نقشه جامع علمی کشور» و «سند راهبردی کشور در امور نخبگان»، بر لزوم فعالیت کشور و مؤسسه‌های آموزش عالی برای گسترش مراودات بین‌المللی و بهره‌مندی از استعدادهای برتر قابل‌شناسایی و فرصت‌های حاصل از این مراودات برای دستیابی به اهداف و منافع ملی کشور تأکید شده است. ایجاد مناطق آزاد آموزشی با کارکردها و اثربخشی مؤثر در عرصه بین‌المللی به منظور ارائه خدمات آموزشی، پژوهشی، فناورانه، مشاوره‌ای، بهداشتی، و درمانی، می‌تواند گام مؤثری برای تبدیل شدن به درگاه بین‌المللی آموزش عالی و دستیابی به اهداف و منافع ملی باشد.

پیشنهادها

در این نوشتار تلاش شد موضوع درگاه بین‌المللی آموزش عالی مطرح و اهمیت آن در توسعه مناطق متفاوت جغرافیایی بازنمایی شود، اما در ادامه، ضروری است با توجه به اقتضانات ملی و محلی و فهم بافتارها و زمینه‌های متفاوت و متنوع فرهنگی و اقلیمی کشور، الگوهای مؤثری برای ایجاد درگاه بین‌المللی آموزش عالی ارائه شود. انتخاب مناطق آزاد تجاری می‌تواند نقطه شروع مناسبی باشد. بررسی روند تجربه شده در مناطق آزاد تجاری ایران برای ایجاد پردیس‌های بین‌المللی آموزش عالی، و توفیق و عدم توفیق آن‌ها در دستیابی به اهداف موردنظر، نقطه مؤثری برای این موضوع خواهد بود. شناسایی مسائل نوظهوری که می‌تواند آموزش بین‌المللی در ایران را دستخوش تحول کند، شناسایی آینده‌های بدیل، و تلاش برای ایجاد اجماع نظر به کمک مشارکت ذی‌نفعان در مورد آینده مطلوب و چگونگی تحقق آن، از پیشنهادها اصلی این نوشتار است.

یادداشت

۱. Franchise Programs فرنچایز، فرنشایز، فرانسیز، فرداد، برترانه، یا حق امتیاز، حق اعطاشده به شخص حقیقی یا حقوقی برای ارائه خدمات در یک مکان و زمان مشخص است.

منابع

- بوذری، سیما (۱۳۹۵)، «آمایش آموزش عالی در پهنه جغرافیایی کشور»، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۲ (۲)، ۷۵-۴۹.
- درکی، افشین (۱۳۹۴)، «بررسی الگوی پراکنش دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی در مقیاس جمعیتی و فضایی و اثر آن بر افزایش نرخ مشارکت در آموزش عالی»، فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری منطقه‌ای، سال هفتم، شماره ۲۵.
- سیف‌الدینی، فرانک و پناهنده‌خواه، موسی (۱۳۸۹)، «چالش‌ها و موانع برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در ایران، پژوهش‌های جغرافیای انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی)»، دوره ۴۲، شماره ۳.
- فرجی‌راد، خدر؛ کاظمیان، غلامرضا و رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۹۲)، «آسیب‌شناسی سیاست‌های توسعه منطقه‌ای در ایران از دیدگاه رویکرد نهادی»، فرایند مدیریت و توسعه، دوره ۲۶، شماره ۲ (پیاپی ۸۴).
- Badry, Fatima and Willoughby, J. (2016), *Higher Education Revolutions in the Gulf: Globalization and Institutional Viability*, Accessed 2018, <https://books.google.com/books?id=zi-vCgAAQBAJ&pg>
- Clark, Nick (2015a), "Established and Emerging Hubs for International Education in Africa and the Middle East", Available at: <https://wenr.wes.org/2015/06/established-emerging-hubs-international-education-africa-middle-east>.
- Clark, Nick (2015b), "Developing International Education Hubs in Asia", Available at: <https://wenr.wes.org/2015/07/developing-international-education-hubs-asia>.
- Garrett. R., Kinser. K& Merola. R (2016), "International Branch Campuses:

- Trends and Developments, 2016", Available at: www.obhe.ac.uk/documents/download?id=1032.
- Government of Dubai (2017), "Higher Education in Dubai", Available at: https://www.khda.gov.ae/Areas/Administration/Content/FileUploads/Publication/Documents/English/20170523085007_Dubai_Higher_Education_Guide.pdf.
- Knight, J. (2014), "Understanding Education Hubs Within the Context of Crossborder Education", In: Knight J. (eds) *International Education Hubs*, Springer, Dordrecht.
- _____ (2013), *Internationalization: Three Generations of Cross border Higher Education*, India International Centre, New Delhi. Available at: http://www.iicdelhi.nic.in/ContentAttachments/Publications/DiaryFiles/53511July92012_IIC%20Occasional%20Publication%2038.pdf.
- _____ (2017), "International Program and Provider Mobility: Innovations and Challenges. Presentation at Internationalization of Higher Education Seminar", TUMS, Tehran, April 29-30, 2017. Available at: <http://gsia.tums.ac.ir/Images/UserFiles/2986/file/Seminar/Presentations/Jane%20K.night.pdf>.
- _____ (2002), *Trade in Higher Education Services: The Implications of GATS*, Observatory on Borderless Higher Education, London: OBHE, 2002.
- _____ (2015), "Investing in Education Hubs: Local Support is Key", 30 January 2015, Issue No: 352, Available at: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20150128085234959&query=branch>.
- University of Oxford (2015), "International Trends in Higher Education 2015", Available at: <https://www.ox.ac.uk/sites/files/oxford/International%20Trends%20in%20Higher%20Education%202015.pdf>.
- Zwaan. Bert van der (2017), *Higher Education in 2040: A Global Approach*, Amsterdam University Press.
- HolonIQ (2019), "Global Education Market Expenditure", Smart Estimates™ January 2019, Available at: <https://bit.ly/2019in10charts>.
- World Economic Forum (WEF) (2017), "The Global Human Capital Report 2017", Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Human_Capital_Report_2017.pdf.
- C-BERT (2017), "Branch Campus Listing", (Updated January 20, 2017). Available at: http://cbert.org/?page_id=34.